

СИТУАЦІЙНА МОДЕЛЬ ПОДАЛЬШОГО ЕТАПУ СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті подано ситуаційну характеристику подальшого етапу судового провадження як елемент базової судової методики, що за своїм змістом повинна розкривати діяльність суду на всіх етапах, які складають систему судового провадження, давати рекомендації з вибору його напрямів, проведення процесуальних дій, використання найдоцільніших засобів впливу на конкретні судові ситуації, представлених комплексами процесуальних дій і тактики їх проведення на різних етапах судового провадження.

Аналізований етап охоплює підготовчу частину судового розгляду, з'ясування обставин, встановлених під час досудового розслідування, та перевірку їх доказами. Ситуації цього етапу характеризуються тим, що суд за участю сторін проводить безпосереднє дослідження всіх доказів, необхідних для обґрунтування вироку чи іншого рішення, яке може бути ухвалене за результатами судового розгляду.

На прикладі ситуаційної характеристики центральної частини судового провадження продемонстровано, як може виглядати базова судова методика, що містить рекомендації стосовно рішень та дій головуючого в тій чи іншій ситуації певного етапу загального порядку судового розгляду кримінальних справ. Структуру цієї моделі, що й надалі буде наповнюватися новими елементами, в теоретичному плані можна використати як зразок для побудови криміналістичних методик за окремими видами судового провадження, а в прикладному – як набір практичних порад щодо розв'язання суддями реальних судових ситуацій.

Констатовано, що ключовим питанням, яке істотно впливає на вибір тактики судового розгляду, є визначення порядку подання сторонами зібраних ними доказів, що охоплює черговість і метод їх дослідження. Наведено варіанти послідовності судового дослідження доказів, зокрема в багатоепізодних справах, у справах про злочини, вчинені злочинними групами, в ситуаціях заперечення обвинуваченими своєї провини. Розглянуто питання щодо можливості використання в суді показань обвинувачених, потерпілих, свідків, отриманих під час досудового розслідування.

Ключові слова: кримінальне судочинство, криміналістика, криміналістична методика, методика судового провадження.

Вступ. Важливим завданням, розв'язання якого потребує побудова системи методичних комплексів для кримінального судочинства, є створення базової судової методики, що стала б відправною точкою для формування методик судового розгляду кримінальних справ окремих категорій. За своїм змістом вона повинна розкривати діяльність суду на всіх етапах судового провадження, містити рекомендації з вибору його напрямів, використання найдоцільніших засобів впливу на конкретні судові ситуації, представлених комплексами процесуальних дій і тактики їхнього проведення на різних етапах судового провадження¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих аспектів проблеми побудови методики судового розгляду кримінальних справ присвячено праці Є. Анісімова, В. Алексейчук, В. Гавло, В. Журавля, М. Зюзіної, Д. Кіма, А. Кирилової, І. Когутича, А. Корчагіна, О. Корчагіна, О. Кудрявицького, Р. Степанюка, Г. Хорошевої, С. Чурилова, Б. Щура та інших вітчизняних і закордонних криміналістів. Проте проведена ними, безумовно, необхідна й значуща для розвитку цього напрямку криміналістичної науки робота поки що не привела до створення хоча б загалом узгодженої теоретичної конструкції, що зайняла б чільне місце в системі криміналістики.

Мета дослідження, окремі результати якого наведено в цій статті, полягала в побудові базової методики судового розгляду кримінальних

¹ Юрій Мирошниченко, «Базова модель окремої методики судового провадження: завдання, зміст, структура», *Правовий часопис Донбасу* 4 (77) (2021): 164–70.

справ. І якщо в попередніх публікаціях автор розглядав ситуації його початкового етапу², то тепер пропонує ситуаційну характеристику подальшого етапу судового провадження.

Виклад основного матеріалу. Для зручності цей етап судового провадження в кримінальному процесі доцільно ділити на дві фази: 1) підготовка частина судового розгляду; 2) з'ясування обставин, встановлених під час досудового розслідування, та перевірка їх доказами. Ситуації цього етапу характеризуються тим, що суд за участю сторін проводить безпосереднє дослідження всіх доказів, необхідних для обґрунтування вироку чи іншого рішення, яке може бути ухвалене за результатами судового розгляду.

На цьому етапі суд може стикнутися з новими обставинами, що потребують перевірки з використанням як наявних, так і нових доказів. З огляду на це можуть виникнути нові судові версії, що стосуються мотивів злочину, механізму його вчинення, особи злочинця, його співучасників тощо. Водночас слід мати на увазі, що докази потрібно розглядати в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта.

На стадії судового розгляду можливі ускладнення судової ситуації, обумовлені:

- відводами (самовідводами);
- неявкою учасників судового провадження;
- необхідністю об'єднання або роз'єднання матеріалів кримінального провадження;
- обранням, зміною або скасуванням запобіжного заходу;
- проведенням процесуальних дій у режимі відеоконференції;
- необхідністю застосування заходів забезпечення кримінального провадження або проведення слідчих дій;
- зміною обвинувачення або висуненням додаткового обвинувачення, відмовою від підтримання державного обвинувачення й перейняттям функції обвинувачення потерпілим тощо.

Більшість цих ситуацій розв'язується процесуальним шляхом відповідно до норм, які регламентують загальні положення судового розгляду, зокрема наслідки неявки до суду учасників судового провадження. Нагадаємо лише, що відповідно до ч. 2 ст. 327 КПК України прибуття в суд перекладача (за винятком залучення його судом), свідка, спеціаліста або експерта забезпечується стороною кримінального провадження, яка заявила

клопотання про його виклик. Суд сприяє сторонам кримінального провадження у забезпеченні явки зазначених осіб шляхом здійснення судового виклику.

Водночас надмірна наполегливість суду в диті того чи іншого свідка є недоречною як така, що може викликати сумнів щодо його безсторонності. В одному з кримінальних проваджень Верховний Суд, розглядаючи касаційну скаргу прокурора, зауважив, що суд першої інстанції за клопотанням сторони обвинувачення неодноразово відкладав судові засідання для виклику свідка з направленням на його адресу судових повісток, роз'яснюючи прокурору, що забезпечення явки свідка в судові засідання покладено на сторону обвинувачення. Проте в судові засідання свідок не з'явився, клопотань про здійснення його приводу прокурор не заявляв. З огляду на це Суд не погодився з доводами касатора стосовно того, що суд має вживати активних дій для забезпечення явки свідків обвинувачення, оскільки це суперечитиме засаді об'єктивності та неупередженості суду³.

Деякі труднощі виникають у ситуаціях, які потребують розв'язання питань щодо об'єднання або роз'єднання кримінальних справ. Рекомендації щодо алгоритму дій і рішень суду в таких ситуаціях наведено в одній з попередніх статей автора, в якій, з-поміж іншого, підкреслено, що при розв'язанні питання щодо об'єднання кримінальних проваджень на стадії судового розгляду у всіх випадках потрібно виходити з тактичної раціональності, оцінюючи перспективу можливих ускладнень ситуації та зважаючи на необхідність дотримання розумних строків кримінального провадження. Водночас наголошено на недопустимості юридично необґрунтованого виділення в окреме провадження матеріалів щодо однієї або кількох осіб, обвинувачених у вчиненні кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб, яке мотивується суто тактичними міркуваннями, скажімо, доцільністю окремого розгляду справ щодо підсудних, які визнають себе винними, й тих, які свою вину заперечують⁴.

Зміст інституту подання доказів сторонами кримінального провадження ми також докладно розглядали⁵. Переконані, що визначення судом

³ Верховний Суд, справа 288/113/15-к, провадження 51-1176 км 20, 11.08.2020, <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90985925>.

⁴ Мирошніченко, «Деякі ускладнення початкового етапу судового провадження та шляхи їх розв'язання».

⁵ Юрій Мирошніченко, «Зміст і порядок подання доказів під час судового розгляду кримінальних справ», *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* 52 (2021): 90–3.

² Юрій Мирошніченко, «Деякі ускладнення початкового етапу судового провадження та шляхи їх розв'язання», *Слово Національної школи суддів України* 3 (2021): 16–26; «Завдання початкового етапу судового провадження та методи його реалізації», *Київський часопис права* 3 (2021): 203–7.

порядку дослідження доказів – це не тільки встановлення черговості відповідних дій, а й затвердження судом регламенту роботи з окремими доказами, метод, за яким здійснюється судове дослідження. З огляду на це головуючий повинен чітко й зрозуміло для учасників судового провадження розмежувати етап розв'язання судом клопотань сторін (ст. 350 КПК України) та надання ними своїх доказів залежно від встановленої послідовності їх дослідження. При цьому подання доказів не вичерпується наданням суду письмових, електронних документів або речових доказів. Обґрунтування необхідності допиту свідків, експертів, забезпечення сторонами прибуття зазначених осіб та їх допит перед судом – це теж подання доказів.

Таким чином подання доказів логічно перетворюється з механічного передання головуючому матеріалів досудового розслідування на процес демонстрації сторонами своїх доказів, обґрунтування їх вагомості, переконливості, доведення допустимості. Цей метод, безумовно, оптимізує процес судового дослідження, підвищує його якість, забезпечить справжню змагальність сторін, які на відміну від суду докладно ознайомлені зі змістом зібраних під час досудового розслідування доказів і, як ніхто інший, здатні ефективно оперувати ними в судовому засіданні, реалізуючи функцію судового доказування.

Для цього його суб'єкт судового доказування повинен не просто перелічити й передати зібрані ним джерела доказів головуючому. Подаючи докази, потрібно пояснювати доказове значення кожного з них, систематизувати докази стосовно попередньої чи наступної тези, наголошуючи на висновках, які впливають із сукупності окремих доказів. Відповідну настанову головуючий має дати суб'єктам доказування, визначаючи порядок дослідження доказів. Тобто в процесі подання доказів прокурор, адвокат мають продемонструвати перед судом як належність і допустимість окремих джерел фактичних даних, так і логічні зв'язки між ними, доводячи певні обставини, критикуючи докази процесуального супротивника, підкреслюючи недоліки чужих та переваги власних доказів.

Суд повинен дуже зважено ставитися до розгляду заяв про неналежність та очевидну недопустимість доказів, адже відмова від дослідження доказів, помилково визнаних неналежними або недопустимими, може стати фатальною для результатів розгляду кримінальної справи, позаяк відхилення судом клопотань учасників судового провадження про дослідження певних доказів для підтвердження чи спростування

обставин, з'ясування яких має істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення, свідчить про неповноту судового розгляду і є підставою для скасування судового рішення (п. 1 с. 1 ст. 410 КПК України). Ситуації, пов'язані із заявами сторони захисту щодо недопустимості доказів, були предметом окремого дослідження автора⁶, який дійшов висновку про те, що доказ може вважатися очевидно недопустимим за умови, що наявність ознак цього дефекту є безсумнівною, однозначною, незаперечною, безспірною з точки зору будь-якої неупередженої розумної людини. Натомість, коли перевірка поставленої під сумнів якості доказу потребує з'ясування певних обставин і дослідження інших доказів, очевидність його недопустимості відсутня. Інколи сама гострота процесуального спору, глибина наявних між сторонами щодо цього суперечностей свідчить про відсутність «очевидності», що вимагає свого доведення в процесі судового дослідження.

Отже, ключовим питанням, яке істотно впливає на вибір тактики судового розгляду, є визначення порядку подання сторонами зібраних ними доказів, що охоплює черговість і метод їх дослідження. У великих за обсягом доказового матеріалу справах під час підготовчого судового засідання доцільно рекомендувати сторонам підготувати й надати суду під час вирішення зазначеного питання списки джерел доказів, які вони мають намір подати для дослідження. Таким чином суд отримає необхідну для ухвалення оптимального рішення інформацію щодо характеру та обсягу наявних у сторін доказів.

Найчастіше послідовність судового дослідження встановлюється за групами доказів: показання обвинуваченого, потерпілого, свідків, матеріали справи, речові докази. Однак це спрощена модель, оскільки певні докази можуть стосуватися різних епізодів кримінального провадження. Крім цього, в будь-якому випадку тактика судового розгляду повинна сприяти індивідуалізації вини кожного підсудного для того, аби під час вирішення справи суд усвідомлював, які злочини вчинив кожний з обвинувачених та якими доказами це підтверджується, що дасть змогу обґрунтувати вирок за кожним епізодом обвинувачення, визнаного судом доведеним щодо кожної винної особи.

⁶ Юрій Мирошніченко, «Проблема розв'язання судом ситуацій, зумовлених клопотаннями сторін кримінального провадження про визнання доказів недопустимими», *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* 29 (2021): 152–9.

Залежно від сполучення кількості підсудних та епізодів можна виділити такі ситуації за рівнем складності:

- а) справа з одним епізодом і одним обвинуваченим;
- б) справа багатоєпізодна з одним обвинуваченим;
- в) справа з одним епізодом, учиненим групою осіб;
- г) справа багатоєпізодна з однаковим складом учасників;
- г) справа багатоєпізодна з різним складом учасників за різними епізодами.

Під час розгляду багатоєпізодних справ суддя повинен визначитися, в якій послідовності вони мають бути досліджені: у хронологічному порядку; за ступенем тяжкості інкримінованих злочинів; залежно від ступеня обґрунтованості епізодів доказами. У літературі рекомендувалися такі варіанти розгляду цієї категорії справ⁷:

1. Суд досліджує весь комплекс доказів окремо щодо кожного епізоду; допитує обвинувачених, свідків, досліджує документи, пов'язані з цим епізодом, заслуховує висновки експертів у частині, що стосується цього епізоду. Таку тактику обирають, коли справа складна, з великою кількістю не пов'язаних між собою епізодів і докази можна згрупувати відповідно до окремого епізоду.

2. Суд допитує тільки обвинувачених і свідків по кожному епізоду окремо, а потім усі докази досліджуються без поділу на епізоди. Така тактика доцільна, якщо обвинувачені заперечують свою вину, свідки їх викривають у вчиненні злочину та якщо докази стосуються не одного, а кількох епізодів справи.

3. За окремими епізодами суд допитує тільки обвинувачених, а інші докази досліджуються безвідносно до епізодів, але конкретизуються стосовно кожного обвинуваченого.

4. Коли декілька осіб обвинувачуються у вчиненні низки злочинів, можна використати таку тактику судового дослідження: спочатку допитуються обвинувачені за окремими епізодами, а потім досліджуються докази, що стосуються всіх обвинувачених і за всіма епізодами. До того ж краще починати з допиту обвинуваченого, який визнає себе винним і може повідомити подробиці злочинів, а потім допитувати його співучасників, після чого доцільно оглянути речові докази або виконати інші процесуальні дії.

З огляду на необхідність індивідуалізації відповідальності кожного обвинуваченого, основною складністю під час розгляду справ є вибір такого порядку дослідження доказів, який би чітко виявляв вид і ступінь вини кожного учасника групи. Тому, вибираючи тактику судового розгляду, найбільшу увагу потрібно приділяти саме цьому чиннику. Суд мусить ясно уявляти зв'язки епізодів з кожним обвинуваченим.

Для розв'язання цієї проблеми можна рекомендувати створення наочної схеми злочинної діяльності, що являтиме собою певну структуру, взаємопов'язаними елементами якої є особи та епізоди в хронологічному порядку. Зв'язки між елементами відбивають роль, яку за обвинувальним актом відіграла та чи інша особа в цьому епізоді: виконавець, співвиконавець, організатор, підбурювач, пособник.

Далі потрібно виділити всі докази у справі та розподілити їх за епізодами. Для цього головуючий під час обговорення питання щодо обсягу доказів і порядку їх дослідження повинен вимагати від суб'єктів доказування перелічити всі наявні у них докази, повідомити про їх стислий зміст і обставини, які ними підтверджуються. З огляду на це ще раз підкреслимо, що в необхідних випадках для зручності бажано отримати списки джерел фактичних даних, якими сторони мають намір обґрунтовувати свої доводи та заперечення, на що головуючий має націлити суб'єктів доказування в процесі підготовчого судового засідання.

Наведена схема є ефективним засобом планування судового дослідження. Найдоцільнішою видається така послідовність судових дій:

- а) допит обвинувачених за всіма епізодами (якщо вони бажають давати пояснення);
- б) дослідження доказів за епізодами (у хронологічному порядку, якщо вони стосуються декількох епізодів);
- в) дослідження доказів, які стосуються всіх епізодів.

Такий порядок дає змогу індивідуалізувати вид і ступінь вини кожного співучасника, чітко планувати перебіг дослідження доказів, зокрема викликати свідків лише на певні, а не на всі засідання, та після розгляду відповідного епізоду звільняти їх від подальшої присутності в залі судового засідання.

Одним із вагомих чинників ускладнення судової ситуації є невизнання (часткове визнання) вини обвинуваченим. За ним можна виділити такі варіанти ситуацій:

- невизнання вини всіма обвинуваченими;
- невизнання вини частиною обвинувачених;

⁷ В. Златкович, «Судебное рассмотрение многоэпизодных дел», *Социалистическая законность* 7 (1956): 54–7.

- визнання вини частково всіма обвинуваченими;
- визнання вини частково частиною обвинувачених.

Головним питанням у виборі алгоритму судового дослідження в таких ситуаціях є момент допиту обвинуваченого (обвинувачених). У літературі поширеною є думка, згідно з якою дослідження доказів у всіх таких випадках треба починати з допиту обвинуваченого, оскільки таким чином суд з'ясовує ставлення особи до висунутого обвинувачення, встановлює спірні питання обвинувачення та його прогалини, виявляє розбіжності в доказах тощо⁸. Деякі вчені навіть пропонували закріпити такий порядок у законі як загальне правило⁹.

Дійсно, в судовій практиці такий порядок набув назви «загального», і за наявності згоди обвинуваченого давати показання його обирали найчастіше як такий, що передбачає оптимальну послідовність дослідження доказів. З'ясувавши версію події, викладену обвинуваченим, суду та учасникам судового провадження легше визначитись, які моменти обвинувачення очевидні та не заперечуються обвинуваченим, а на які слід звернути особливу увагу в процесі подальшого судового розгляду. За іншого порядку у разі виникнення під час допиту обвинуваченого невідповідностей з раніше дослідженими доказами суду та сторонам доведеться повертатися до допиту свідків, потерпілих, перегляду відеоматеріалів тощо. Це спричиняє певні труднощі, оскільки потребує більше часу, ніж просто поставити запитання обвинуваченому. Крім того, необхідний свідок може не з'явитись за викликом або взагалі не викликатись до суду як такий, що вже допитаний.

Існує й інший погляд. У ситуації, коли особа заперечує свою вину, дослідження доказів пропонують починати з допиту потерпілих і свідків, які викривають обвинуваченого, а потім допитувати останнього¹⁰. Вважається, що, переконавшись

у вагомості наявних доказів, обвинувачений навряд чи захоче їм суперечити, або ж його протидія буде не такою запеклою.

Як відомо, Кримінальний процесуальний кодекс питання про допит обвинуваченого вирішує однозначно: він, якщо останній не відмовляється від давання показань, провадиться обов'язково (ч. 4 ст. 349 КПК України). Вважаємо, що це виправдано. Незалежно від визнання вини суд повинен надати обвинуваченому право першим дати показання по суті пред'явленого обвинувачення. На підставі показань обвинуваченого можна визначити, які з інкримінованих йому обставини він визнає, які заперечує або подає інакше, ніж їх викладено в обвинувальному акті, на що суду слід звернути особливу увагу під час дослідження решти доказів.

Такий порядок є ефективним для обвинувачення. Натомість для сторони захисту вигіднішим є надання обвинуваченим показань після допиту всіх інших осіб. Доводи про те, що, коли обвинувачений не визнає вину, показання свідків здійснять на нього суттєвий психологічний вплив, явно перебільшені й не підтверджуються практикою. У суді, на відміну від досудового слідства, цей прийом не має такого дієвого впливу на обвинуваченого, й випадки визнання ним своєї вини після її первісного заперечення є поодинокими.

Отже, план порядку допитів може бути таким:

1. Якщо обвинувачений бажає давати показання, незалежно від того, визнає чи не визнає він свою вину, його слід допитати першим. Звичайно, якщо не бажає – останнім, за умови, що це бажання в нього виникне.

2. За наявності декількох обвинувачених ефективніше спочатку допитати тих, які бажають давати показання, а серед них першими тих, котрі визнають себе винними, потім потерпілих та свідків, і наостанок інших обвинувачених, що забажали давати показання.

На практиці в ситуаціях заперечення підсудним своєї вини та відмови давати показання взагалі або на початку дослідження судом обставин кримінального провадження судді дедалі частіше обирають порядок, за якого дослідження доказів починається з вивчення матеріалів справи (висновків експерта, документів, речових доказів, звуко- і відеозаписів). Зважаючи на законодавчу заборону надавати суду будь-які докази до початку судового розгляду, такий прийом слід визнати доцільним. Цей порядок дає змогу суду хоча б на цьому етапі судового провадження докладно ознайомитися з наявними у справі доказами, що оптимізує послідовність допиту

⁸ І. Д. Перлов, *Судебное разбирательство в советском уголовном процессе*, ч. 2, «Судебное следствие в советском уголовном процессе» (Москва: Госюриздат, 1955), 69.

⁹ В. М. Бозров і В. М. Кобяков, *Судебное следствие: вопросы теории и практики* (Екатеринбург: Каменный пояс, 1992), 85; В. И. Каминская, *Показания обвиняемого в советском уголовном процессе*, отв. ред. М. С. Строгович (Москва: Изд-во АН СССР, 1960), 148.

¹⁰ Ф. В. Глазырин, «Следственные ситуации и личность обвиняемого», в *Следственные ситуации и раскрытие преступлений* (Свердловск: Свердлов. юрид. ин-т, 1975), 50; М. С. Строгович, *Уголовный процесс* (Москва: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1946), 405; М. А. Чельцов-Бебутов, *Обвиняемый и его показания в советском уголовном процессе*, ред. И. Т. Голяков (Москва: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947), 35; М. А. Шифман, *Прокурор в уголовном процессе: Стадия судебного разбирательства*, ред. И. Т. Голяков (Москва: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948), 114.

потерпілих, свідків, робить його більш змістовним, цілеспрямованим, звільняє від додаткових і повторних допитів, необхідність у яких часто виникає після дослідження документів, огляду речових доказів.

З погляду тактичного впливу на ситуацію важливим є не просто констатація визнання (часткового визнання) чи заперечення обвинуваченим вини, а суттєво розрізняти активне та пасивне невизнання винуватості, що поєднане, відповідно, з бажанням або небажанням давати пояснення. Пасивне невизнання вини мало ускладнює судову ситуацію за наявності достатніх доказів у справі.

Натомість активне заперечення винуватості часто супроводжується висуненням обвинуваченим загальної та окремих версій події, клопотаннями про визнання доказів недопустимими, про отримання та дослідження нових доказів, багаторазовою зміною показань, перекладанням вини на інших осіб. Зокрема, коли частину учасників злочинної групи не встановлено або оголошено в розшук, обвинувачені вину визнають частково або не визнають зовсім, перекладаючи її на осіб, які залишилися на волі.

Також поширеними є заяви сторони захисту про незаконні методи слідства, застосування до підозрюваного фізичного впливу, психологічного тиску. Звісно, нерозумно заперечувати відсутність у правоохоронних органах практики катування осіб, запідозрених у вчиненні кримінальних правопорушень. На факти тортур в українській поліції неодноразово вказував ЄСПЛ, наголошуючи на системності проблем, що має у своїй основі це ганебне явище¹¹.

Проте нерідко захист вдається до тактики подання таких заяв без достатніх підстав, маючи на меті в одних випадках підірвати довіру до результатів досудового розслідування, а в інших – максимально затягнути судове провадження, тиснучи в такий спосіб на суд, який усіляко намагається уникнути надмірної тривалості кримінального провадження, або керується інтересами обвинуваченого, безпосередньо не пов'язаними з розглядуваною справою (бажанням відстрочити ухвалення остаточного рішення, довше залишатися в СІЗО тощо).

З огляду на це можливі такі загальні ситуації:

- підозрюваний скаржився на застосування до нього незаконних методів слідства на стадії досудового провадження, і наведені ним відомості внесено до ЄРДР;

- заява підозрюваного не була предметом окремого розслідування під час досудового провадження;

- обвинувачений уперше заявив про застосування до нього тортур під час судового провадження.

У двох останніх ситуаціях судді зазвичай повідомляють про відповідну заяву органи ДБР задля перевірки її обґрунтованості слідчим шляхом і очікують за його наслідками відповідного процесуального рішення. Однак, на нашу думку, це не завжди виправдано.

Способи розв'язання зазначених ситуацій наведено в статті автора, спеціально присвяченій цій проблемі¹². У результаті проведеного дослідження зроблено висновок, що в кожній конкретній ситуації суд повинен оцінити обґрунтованість заяви обвинуваченого про застосування до нього заборонених методів слідства, щоб вирішити, чи є вона небезпідставною, і лише в разі позитивної відповіді на це питання вимагати від компетентних органів проведення офіційного розслідування та очікувати його результатів, якщо від них залежить висновок суду щодо допустимості ключових доказів у справі. У такому випадку суд уникне не виправданого затягування розгляду справи, інакше його тривалість залежатиме від оперативності розслідування безпідставної заяви підсудного. Водночас наявність постанови органу досудового розслідування про закриття провадження за заявою обвинуваченого про його катування правоохоронцями не є для суду визначальною та не звільняє його від обов'язку перевірити доступними йому процесуальними засобами наведені в ній відомості та навести свої висновки щодо них у підсумковому рішенні у справі.

Повертаючись до порядку дослідження доказів, нагадаємо, що він цілком залежить від судової ситуації. Якщо обвинувачений згоден давати показання, то доцільно починати з його допиту, інакше суд діятиме в стані невизначеності щодо версії захисту. У процесі дослідження інших доказів суд перевіряє версії обвинуваченого, які могли змінитися після досудового розслідування. Дослідження доказів за таких умов набуває цілеспрямованого, продуктивного характеру. У протилежному випадку обвинувачений, вислухавши свідків, має час скоригувати свої версії відповідно до отриманої інформації. Допитавши обвинуваченого першим, суд фіксує його версію, від якої надалі складно відмовитися.

¹¹ Рішення Європейського суду з прав людини, справа «Каверзін проти України», 15.05.2012, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851#Text.

¹² Юрій Мирошніченко, «Способи розв'язання судом ситуації “Заява обвинуваченого про застосування заборонених методів розслідування”», *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* 4 (2021): 88–93.

У ситуаціях, обумовлених зміною раніше наданих показань обвинуваченим, потерпілим або свідком, провідна роль у викритті брехні або омани належить сторонам, які на відміну від суду ознайомлені з показаннями допитаних на досудовому слідстві осіб. Для судді в цьому сенсі важливим є вміння уважно вислухати допитуваного до кінця, вловити в його поясненнях вигадане, визначити співвідношення нових пояснень з іншими доказами, знайти способи спростування вигадки й обрати тактично правильні шляхи їхньої реалізації.

Одним зі способів розв'язання проблемних ситуацій є вибір тактичних прийомів використання вже досліджених доказів і проведення нових судових дій, які б пов'язували наявні докази з новими й сприяли встановленню вірогідності останніх. Якщо показання свідка явно суперечать більшості перевірених доказів, то є сенс відразу їх надати. В інших випадках доцільно поступово демонструвати докази, що можуть переконати допитувану особу в марності неправдивих свідчень. Обрання того чи іншого тактичного прийому залежить від особистості допитуваного, його стосунку до справи, характеру доказового матеріалу тощо¹³.

Сутєвим для цього виду судових ситуацій є розв'язання питання щодо можливості використання в суді показань обвинувачених, потерпілих, свідків, отриманих під час досудового розслідування. Проблема ця не нова, але наразі не має однозначного вирішення в теорії та практиці кримінального судочинства. Попри те, що ситуації, пов'язані зі зміною показань, є типовими й доволі поширеними, а питання використання результатів слідчих допитів щоразу викликає гострі дискусії між професійними учасниками кримінального провадження, суд щоразу змушений розв'язувати їх за відсутності будь-яких науково обґрунтованих щодо цього рекомендацій.

Правовою передумовою окресленої проблеми є норма ч. 4 ст. 95 КПК України, що забороняє обґрунтування судових рішень показаннями, наданими слідчому або прокурору. Дихотомію проблеми утворюють два ключові питання: 1) чи можуть надаватися суду протоколи слідчих допитів; 2) чи можуть використовуватися зафіксовані в них показання під час судового розгляду. На нашу думку, наведений припис стосується виключно судових рішень, які не можуть містити посилань на показання, отримані слідчим або прокурором.

¹³ Т. Б. Чеджеев, *Судебное следствие*, отв. ред. В. В. Шубин (Москва: Юрид. лит., 1979), 38.

Водночас наведена норма не виключає можливості оперування сторонами, поряд з іншими матеріалами досудового розслідування, протоколами допитів та не забороняє використання зафіксованих слідчим (прокурором) показань під час судового допиту. Ба більше, можливість допиту свідка щодо попередніх показань, які не узгоджуються з його останніми за часом показаннями, передбачена законом (ст. 96 КПК України). Це створює можливість для сторони обвинувачення або захисту використовувати показання, надані під час досудового розслідування, для конфронтації проти свідка¹⁴.

Ще одним аргументом на користь правомірності застосування цього прийому є позиція однієї з авторитетних міжнародних організацій, членом якої є Україна. У довіднику, розробленому й рекомендованому ОБСЄ як допоміжний спрямовувальний інструмент для підтримання й практичної орієнтації реформ кримінального процесу в державах-учасниках, ідеться про те, що державний обвинувач повинен подати всі належні законні докази, отримані на стадії розслідування, зокрема речові докази, показання потерпілих і свідків, висновки експертів, визнання обвинувачених та їхніх спільників. Показання свідків можуть бути зіставлені з їхніми попередніми показаннями (отриманими на стадії розслідування)¹⁵.

Тому заслуговують на підтримку пропозиції Консультативної місії Європейського Союзу щодо внесення змін до ст. 95 КПК України, згідно з якими суд з власної ініціативи або за клопотанням прокурора чи інших учасників судового розгляду може оголосити показання свідка або потерпілого, надані під час дізнання або досудового розслідування, у разі наявності істотних суперечностей між показаннями, які свідок надав під час судового розгляду і досудового розслідування чи дізнання, або неправомірної відмови свідка давати показання і: а) захисник чи обвинувачений мали можливість брати участь у допиті та ставити запитання; б) до свідка або потерпілого було застосовано насильство, погрози, підкуп або надана інша вигода для надання неправдивих показань; в) на зміст показань свідка під час судового розгляду вплинула поведінка підсудного або присутніх у залі суду¹⁶.

¹⁴ *Пропозиції КМЄС щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу*, 2, <http://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/31985.pdf>.

¹⁵ *Справочное руководство по уголовному процессу* (Вена: ОБСЄ, декабрь 2007), 35–6, <https://www.osce.org/files/f/documents/d/6/29044.pdf>.

¹⁶ *Пропозиції КМЄС щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу*.

На нашу думку, тактичний прийом, що полягає в пред'явленні допитуваному його попередніх свідчень, не суперечить вимогам допустимості криміналістичних засобів і може застосовуватися не тільки до свідків, а й до інших допитуваних у судовому засіданні осіб, включно з перехресним допитом обвинуваченого. Водночас аргумент щодо впливу отриманих слідчим показань на внутрішнє переконання судді видається позбавленим підстав, оскільки за будь-яких обставин обґрунтування судових рішень такими показаннями заборонено законом.

Висновки

1. Методика судового провадження як частина науки криміналістики є підрозділом криміналістичної методики та являє собою систему теоретичних положень, що відбивають закономірності організації судового розгляду кримінальних справ, і розроблених на їхній основі науково обґрунтованих і практично апробованих рекомендацій щодо раціональної діяльності судді згідно з цією ситуацією.

2. Базова судова методика – це ситуаційно-етапна модель загального провадження в кримінальному суді першої інстанції, що складається з комплексу впорядкованих процесуальних дій та криміналістичних засобів управління судовим провадженням і рекомендацій щодо їх застосування відповідно до ситуацій, які складаються на тому чи іншому етапі розгляду кримінальної справи.

3. У цій статті наведено типові ситуації подальшого етапу судового провадження, що має дві фази: 1) підготовча частина судового

розгляду; 2) з'ясування обставин, встановлених під час досудового розслідування, та перевірка їх доказами.

4. Виявлено чинники, що ускладнюють судове провадження на цьому етапі. Розглянуто деякі проблемні для нього ситуації, зокрема: «Неприбуття викликаних до суду осіб», «Об'єднання/роз'єднання кримінальних справ», «Заява сторони захисту про застосування незаконних методів слідства», «Зміна допитуваним показань, наданих під час досудового розслідування». Надано поради щодо розв'язання зазначених ситуацій, а також окремі рекомендації щодо встановлення порядку подання суду зібраних сторонами доказів, визначення доказів очевидно недопустимими, оптимальної послідовності дослідження доказів у багатоепізодних справах, дій та рішень головуючого у сприятливих і несприятливих щодо можливості здійснення завдань кримінального судочинства ситуаціях.

5. Отже, на прикладі ситуаційної характеристики центральної частини судового провадження продемонстровано, якою може бути базова судова методика, що містить рекомендації стосовно рішень та дій суду в тій чи іншій ситуації певного етапу загального порядку розгляду кримінальних справ судом першої інстанції. Структуру цієї моделі, що й надалі, сподіваємось, буде наповнюватися новими елементами (криміналістичними алгоритмами), в теоретичному плані можна використати як зразок для побудови криміналістичних методик за окремими видами судових проваджень, а в прикладному – як набір практичних порад щодо розв'язання суддями реальних судових ситуацій.

Список використаної літератури

- Бозров, В., и В. Кобяков. *Судебное следствие: вопросы теории и практики*. Екатеринбург: Каменный пояс, 1992.
- Глазырин, Ф. «Следственные ситуации и личность обвиняемого». В *Следственные ситуации и раскрытие преступлений*, 45–52. Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1975.
- Златкович, В. «Судебное рассмотрение многоэпизодных дел». *Социалистическая законность* 7 (1956): 54–7.
- Каминская, В. *Показания обвиняемого в советском уголовном процессе*, отв. ред. М. Строгович. Москва: Изд-во АН СССР, 1960.
- Мирошниченко, Юрий. «Базова модель окремої методики судового провадження: завдання, зміст, структура». *Правовий часопис Донбасу* 4 (77) (2021): 164–70. <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-164-170>.
- . «Деякі ускладнення початкового етапу судового провадження та шляхи їх розв'язання». *Слово Національної школи суддів України* 3 (2021): 16–26. [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2021-3\(36\)-2](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2021-3(36)-2).
- . «Завдання початкового етапу судового провадження та методи його реалізації». *Київський часопис права* 3 (2021): 203–7. <https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.32>.
- . «Зміст і порядок подання доказів під час судового розгляду кримінальних справ». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»* 52 (2021): 90–93. <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.52.20>.
- . «Проблема розв'язання судом ситуацій, зумовлених клопотаннями сторін кримінального провадження про визнання доказів недопустимими». *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* 29 (2021): 152–9. <https://doi.org/10.32837/npuola.v28i29.728>.
- . «Способи розв'язання судом ситуації “Заява обвинуваченого про застосування заборонених методів розслідування”». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* 4 (2021): 88–93. <https://doi.org/10.15421/392186>.
- Перлов, И. *Судебное разбирательство в советском уголовном процессе*. Ч. 2, «Судебное следствие в советском уголовном процессе». Москва: Госюриздат, 1955.
- Пропозиції КМЄС щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу*. <http://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/31985.pdf>.
- Справочное руководство по уголовному процессу*. Вена: ОБСЕ, декабрь 2007. <https://www.osce.org/files/f/documents/d/6/29044.pdf>.

- Строгович, М. *Уголовный процесс*. Москва: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1946.
- Чеджемов, Т. *Судебное следствие*, отв. ред. В. В. Шубин. Москва: Юрид. лит., 1979.
- Чельцов-Бebutov, М. *Обвиняемый и его показания в советском уголовном процессе*, ред. И. Т. Голяков. Москва: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947.
- Шифман, М. *Прокурор в уголовном процессе: Стадия судебного разбирательства*, ред. И. Т. Голяков. Москва: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948.

Bibliography

- Bozrov, V., and V. Kobyakov. *Sudebnoe sledstvie: voprosy teorii i praktiki* [Judicial investigation: questions of theory and practice]. Ekaterinburg: Kamennyj pojas, 1992 [in Russian].
- Chedzhemov, T. *Sudebnoe sledstvie* [Judicial investigation], Editor-in-Chief V. Shubin. Moscow: Legal Literature, 1979 [in Russian].
- Chel'cov-Bebutov, M. *Obvinyaemyj i ego pokazaniya v sovetskom уголовном процессе* [The accused and his testimony in the Soviet criminal trial], edited by I. Golyakov. Moscow: Legal Publishing House of the Ministry of Justice of the USSR, 1947 [in Russian].
- Glazyrin, F. "Sledstvennye situacii i lichnost' obvinyaemogo" ["Investigative situations and the identity of the accused"]. In *Investigative situations and crime detection*, 45–52. Sverdlovsk: Sverdlovsk Law Institute, 1975 [in Russian].
- Kaminskaya, V. *Pokazaniya obvinyaemogo v sovetskom уголовном процессе* [Testimony of the accused in the Soviet criminal trial], edited by M. Strogovich. Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR, 1960 [in Russian].
- Myroshnychenko, Yuriy. "Basic model of separate methodic of judicial proceedings: tasks, content, structure." *Law Journal of Donbass* 4 (77) (2021): 164–70. <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2021-77-4-164-170> [in Ukrainian].
- . "Some problem situation of the initial stage of the judicial procedure and ways of their solution." *Slovo of the National School of Judges of Ukraine* 3 (2021): 16–26. [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2021-3\(36\)-2](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2021-3(36)-2) [in Ukrainian].
- . "The problem of solution by the court of situations related to the petitions of the parties of the criminal proceedings on the recognition of evidence obviously inadmissible." *Scientific Papers of the National University "Odesa Law Academy"* 29 (2021): 152–9. <https://doi.org/10.32837/npnuola.v28i29.728> [in Ukrainian].
- . "Methods of solution by the court of the situation "Statement of the accused about the application of prohibited methods of investigation"." *Current Issues of Domestic Jurisprudence* 4 (2021): 88–93. <https://doi.org/10.15421/392186> [in Ukrainian].
- . "Tasks of the initial stage of proceedings and methods of its implementation." *Kyiv Journal of Law* 3 (2021): 203–7. <https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.32> [in Ukrainian].
- . "Content and procedure for presenting in court during consideration of criminal cases." *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Jurisprudence Series* 52 (2021): 90–3. <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.52.20> [in Ukrainian].
- Perlov, I. *Sudebnoe razbiratel'stvo v sovetskom уголовном процессе*. Ch. 2, *Sudebnoe sledstvie v sovetskom уголовном процессе* [Trial in the Soviet criminal process. Part 2, Judicial investigation in the Soviet criminal process]. Moscow: Gosyurizdat, 1955 [in Russian].
- Propozytzii KMieS shchodo vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu* [EUMC proposals for amendments to the Criminal Procedure Code]. <http://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/31985.pdf> [in Ukrainian].
- Shifman, M. *Prokuror v уголовном процессе: Stadiya sudebnogo razbiratel'stva* [Prosecutor in criminal proceedings: Stage of trial], edited by I. Golyakov. Moscow: Legal Publishing House of the Ministry of Justice of the USSR, 1948 [in Russian].
- Spravochnoe rukovodstvo po уголовному процессу* [Handbook on Criminal Procedure]. Vienna: OSCE, December 2007. <https://www.osce.org/files/f/documents/d/6/29044.pdf> [in Russian].
- Strogovich, M. *Уголовный процесс* [Criminal proceedings]. Moscow: Legal Publishing House of the Ministry of Justice of the USSR, 1946 [in Russian].
- Zlatkovich, V. "Sudebnoe rassmotrenie mnogoepizodnyh del" ["Judicial review of multi-episode cases"]. *Socialist Legitimacy* 7 (1956): 54–7 [in Russian].

Yurii Myroshnychenko

SITUATION MODEL OF THE NEXT STAGE OF COURT PROCEEDINGS

The article presents the situational characteristics of the next stage of court proceedings as an element of the basic court methodics, which in its content should disclose the activities of the court at all stages of the court proceedings, give recommendations on its choice, conduct proceedings, use the most appropriate means of influencing specific court situations, presented by complexes of procedural actions and tactics of their carrying out at various stages of court proceedings.

The analyzed stage includes the preparatory part of the trial, clarification of the circumstances established during the pre-trial investigation, and verification of their evidence. Situations at this stage are characterized by the fact that the court with the participation of the parties conducts a direct examination of all evidence necessary to substantiate the sentence or other decision that may be made as a result of the trial.

The example of the situational characteristics of the central part of the proceedings demonstrates what a basic judicial methodics can look like, which contains recommendations on the decisions and actions of the presiding judge in a given situation of a certain stage of the general procedure of criminal proceedings. The structure of this model, which will continue to be filled with new elements, can theoretically be used as a sample for building criminalistic methods of certain types of court proceedings, and applied as a set of practical advice for judges to resolve specific court situations.

It is stated that the key issue that radically affects the choice of tactics of the trial is to determine the order of submission by the parties of the evidence collected by them, which includes the order and method of their study. Variants of the sequence of judicial examination of evidence are presented, in particular in multi-episode cases, in cases of crimes committed by criminal groups, in situations where the accused deny their guilt. The issue of the possibility of using in court the testimony of the accused, victims and witnesses obtained during the pre-trial investigation was considered.

Keywords: criminal proceedings, criminalistics, criminalistics methodics, methodic of litigation.

Матеріал надійшов 06.06.2022

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)